

перішньому етапі консолідації української модерної нації важливим є об'єднання в рамках національної ідеї, національного відродження та реального процесу виживання, де інтегративною виступає екологічна ідея.

Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціально-гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності. Важливою рисою української національної ідеї є її укоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації в теперішньому, а значить – розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, поступу українського народу [13, 869].

Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея виступає всеохоплюючою і означає державність, власновладність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у вираженні прагнень українського народу до свободи, до завоювання економічної, політичної і культурної незалежності та повнокривне утвердження права репрезентувати себе самостійно у міжнародних зносинах.

Історичне призначення української національної ідеї не вичерпується проголошенням незалежності України. Необхідність суспільної консолідації не втрачає своєї актуальності. Навпаки, зі здобуттям Україною незалежності вона набула сили вищого імперативу. Народ, суспільство можна згуртувати тільки на ґрунті всеохоплюючої, зрозумілої і близької кожному національної ідеї. Тепер – справа за розбудовою української соборної держави, радикальним перетворенням суспільства і завершенням процесу консолідації української модерної нації, що є кінцевим виявом національного відродження.

Найсуттєвішим складником української національної ідеї, враховуючи попередній історичний досвід, є соборність і державність України, тобто прагнення жити разом у самостійній державі, що зможе забезпечити всі інші складники народної мрії включно зі свободою і справедливістю. «Тільки державне існування нації, – писав

М. Сціборський, – вповні здійснює і посилює чинний характер самої національної ідеї. Тому основне завдання нації полягає в поширенні її державних меж насамперед на цілий, пов'язаний з нею, етнографічний простір. За цим промовляє не тільки духовна й фізична неподільність нації, але й усі підстави її будуччини. Неможливість чи невміння досягнути свого державного об'єднання позбавляє націю передполюк дальшого належного росту, а навіть спроможності правильно виконувати свої життєві функції» [18, 79].

Отже, українська національна ідея, що поєднує в собі державність, власновладність, суверенітет і соборність, виступає і сьогодні важливою духовною детермінантою подальшої консолідації сучасної української нації, розбудови демократичної держави і творення громадянського суспільства в Україні.

1. Бердяев Н. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.
2. Бочко-вський О. Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.
3. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» // Урядовий кур'єр. – 2006. – 10 лютого.
4. Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
5. Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 336 с.
6. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена від світу поезія // Хроніка – 2000. – 3–4(5–6). – К.: Довіра, 1993. – С. 110–147.
7. Колодій А. Нація як суб'єкт політики. – Львів: Кальварія, 1997. – 55 с.
8. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): [Монографія]. – К.: Вища шк., 1998. – 392 с.
9. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 214 с.
10. Лютий Т. В. Нігілізм: антологія НІЩО. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
11. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 363–368.
12. Медвідь Ф. Микола Міхновський як речник української національної ідеї // Мандрівець. Видання Наукових записок Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – Тернопіль: Мандрівець, 2001. – № 3–4 (32–33). – С. 45–46.
13. Медвідь Ф., Медвідь А. Українська національна ідея: християнські засади // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2009 рік. Книга I. – Львів: Логос, 2009. – С. 865–872.
14. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
15. Ребет Л. Теорія нації. – Львів: Державність, 1997. – 190 с.
16. Ревнт О. П., Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство. – К., 1997. – 124 с.
17. Румаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Румаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.
18. Сціборський М. Націократія. – Прага, 1936.
19. Шморган О. Основний зміст поняття «українська національна ідея» // Розбудова держави. – 1997. – № 6. – С. 10–19.
20. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. // Україна. Наука і культура. Вип. 25. – К., 1991. – С. 159–167.

Олександр Мостяєв

Фактори геополітичного розвитку України

У статті запропонована схема комплексного аналізу факторів, котрі вплинули на формування України як геополітичної реальності.

The article proposed a scheme of system analysis of the factors that influenced the formation of Ukraine as a geopolitical reality.

Геополітика як наука, що розглядає вплив географічних факторів на внутрішню й особливо зовнішню політику держав і націй, має особливе значення для національної свідомості. Як наука, вона покликана не тільки обґрунтовувати напрямки та стратегію розвитку держави, але і впливати на громадську думку та на сукупний політичний вибір нації. В цьому плані слід говорити про національні школи геополітики, котрі ґрунтуються на аналізі геополітичного положення країни та його історичного розвитку; а, крім того, на особливостях національної ментальності, традиційних напрямках геополітичної стратегії і тактики.

Щодо геополітичної науки в Україні можна говорити, що вона перебуває на стадії становлення. Хоча перші геополітичні концепції висувалися ще в XVII ст., а як наука вона була розроблена на початку XX ст., даються взнаки тривала теоретична лакуна в 30–80-ті рр. XX ст. та відносна молодість сучасної української держави.

Але певні складнощі створюються і концептуальними аспектами науки. Національні геополітики добре розроблені для великих держав світу з потужним економічним та військовим потенціалом. Як правило, вони відзначаються, з одного боку, чітким вирізненням геополітичних факторів

розвитку держав, а з іншого – постановкою перед ними ясних геополітичних цілей. Найбільш розвинені німецька, французька, англійська, американська та російська геополітичні системи ґрунтувались на ряді підходів, як-то континентальних та морських націй, розширення життєвого простору та ін., які не зовсім прийнятні або взагалі неприйнятні для таких держав, як Україна. Дійсно, якщо Росію ототожнюють з континентальною євразійською імперією, Британію та США – з морськими державами, Францію та Німеччину – з активними політичними суб'єктами, продуктами розвитку кордонів, самоорганізації великих просторів на основі вольової мобілізації народів, то визначення геополітичної своєрідності України при використанні таких концепцій нашоухується на труднощі, оскільки у минулому для українських еліт був характерний брак вольової мобілізації у політиці, а геопросторові домагання українців переважно не виходили поза межі певного чітко окресленого географічного ландшафту.

Аналіз сучасних праць з геополітики України свідчить, що вони, як правило, мають невелику теоретичну глибину і головню присвячені пограничному положенню України між цивілізаціями та її місцю стосовно великих блоків і сусідніх держав, перш за все, НАТО та Росії і блоків, в які вона входить, а також питанням євроінтеграції та ролі України в СНД. Це стосується і великих підручників [14; 16], і більшості наукових досліджень [2; 3; 7; 8; 10; 17]. Частина досліджень присвячена регіональній геополітиці [15; 24]. Також здійснюються спеціальні дослідження, присвячені українським геополітичним доктринам минулого та сучасності, геополітиці безпеки України, транспортних коридорів, що проходять Україною, міжнародному іміджу України, її місцю в геополітичних планах інших держав. Все це загалом створює враження теоретичної несаможитності української геополітики, обґрунтування якої здійснюється на підставі концепцій, розроблених в інших країнах.

Натомість, більш адекватним було б розроблення національної геополітики на засадах аналізу геополітичного положення України, її обґрунтування історією та минулими трансформаціями її геополітичного статусу. Наприклад, теорії геополітики нашої північної сусідки Росії будуються на її історії, укорінюючись в часи Київської Русі, Візантійської імперії та перших пан'євразійських держав. Тому вона має ряд добре розроблених концепцій: «Москва – Третій Рим» (з XV ст.); слов'янофільство (з XIX ст.); західництво (з XIX ст.); панславизм (з XIX ст.); євразійство (з 1920-х рр. XX ст.).

Заглиблене в об'єктивні географічні та історичні чинники обґрунтування української геополітики колись розробляв С. Рудницький [27]. На жаль, сучасних праць подібного рівня маємо небагато. У цьому плані дещо вирізняється монографія С. Василенко [9], в якій великий розділ присвячено геополітичній історії України. Однак і тут лише згадуються, але слабо розробляються ключові категорії української геополітики. Її теоретичне підґрунтя, зокрема ключові категорії, також розробляються у ряді дисертацій. Інші важливі праці ґрунтуються головню на дослідженні ряду проблем: аналізові геополітичного положення України, ролі в геополітиці етнонаціональних процесів, аналізові геополітичних пріоритетів України у минулому та сучасності [1; 5; 12; 29].

Зрозуміло, сучасна геополітика значно відрізняється від геополітики захоплення життєвого простору та зростання «організмів» держав, поширеної на початку минулого століття. Класична геополітика тлумачила об'єкт геополітики у контексті впливу географічного простору на розвиток держав. Сучасна геополітика тлумачить його як

вивчення просторових процесів (у тому числі і в ближньому космосі) у глобальному плані – оскільки вони визначають зовнішню політику держави, а вміння використовувати ці процеси у власних інтересах визначає її геополітичне положення. Причому увага приділяється усім вимірам організації географічного простору, в тому числі й соціокультурним. Зокрема, в Американській енциклопедії геополітика тлумачиться як наука, що вивчає і аналізує в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємодіючі фактори, що чинять вплив на стратегічний потенціал країни [11].

Тому сучасний простір держав є продуктом дії комплексу факторів, сформованого під впливом географічних, етнонаціональних, політичних та культурних умов. Як зазначає М. Шульга, для сучасної геополітики територія – не лише просторові межі функціонування суспільства, а політичний, економічний і культурний простір, а також межі здійснення влади всередині країни та межі, за якими держава постає як іноземна, зовнішня сила.

З таких позицій простір, якщо говорити про Україну як геополітичну реальність, її слід розглядати не тільки як політичний простір, організований українською державою, але і економічний та культурний простір, що визначається цілим комплексом факторів, зокрема й історичних, культурно-цивілізаційних і, зрозуміло, етнонаціональних. Себто факторів:

- фізичного географічного простору, особливо в його кліматичному, ландшафтному, ресурсному вимірах та економічному потенціалі;

- факторів організації етнонаціонального простору;

- факторів кумулятивного впливу усіх геополітичних реальностей (себто – політично організованих просторів), що утверджувались у минулому на теренах України, оскільки вони залишили свій відбиток у культурних, геополітичних та гео економічних зв'язках та вподобаннях населення регіонів держави;

- культурно-цивілізаційного простору як формуючого фактора міжнародних зв'язків та традиційних векторів геополітики;

- сучасного геополітичного простору (за Р. Ароном) – як середовища політичного процесу, як театру політичних взаємодій та як складової зовнішньої політики держави України.

З позицій концепції *геополітичної реальності* Україна розглядається не стільки як держава, скільки як просторова окресленість, визначена сукупністю минулих та сучасних природно-географічних, соціально-політичних, економічних та етнонаціональних умов. Такий підхід розвивається В. Булгаковим [4; 5; 6], В. Крисаченком та О. Мостяєвим [13; 19].

В етнополітичному плані Україна як геополітична реальність охоплює територію, яку заселяє український етнос сьогодні, й апріорі все, що відбувалося на цій території з давніх-давен. В історико-політичному плані спостерігається геополітична безперервність державотворчого процесу, оскільки протодержавні утворення та держави, що формувалися на цій території, тяжіли до об'єднання України як геополітичної реальності, і, за винятком Київської Русі, не виходили за її межі. Політична консолідація та поява на карті світу держави Україна – природний підсумок як об'єктивної окремішності даної території, так і самоорганізації українців. Таким чином, не держава, а природні межі та етнічна територія є первинними чинниками формування геополітичної реальності України. І лише на певних етапах вона набувала державного характеру, однак, знову ж таки, геополітичні обставини, зокрема, вплив сусідніх центрів сили, сприяли тимчасовій втраті держав-

ності. Але по тому залишалась необхідність відтворення етнонаціональної та політичної рівноваги цієї території, яка тяжіла до політичного виокремлення. В історичному плані простежується кореляція етнічних та географічних меж, а загалом нежорсткі, розпливчасті її межі остаточно оформлюються в сучасній українській державі [21]. Ця держава має доволі компактну і ефективну територію, однак ці переваги слабо реалізовані у чинній політиці.

Звідси вивчення особливостей геополітичного розвитку України показує, що він відбувався під впливом цілого комплексу факторів, деякі з яких виходять за межі політики як такої, але мали колись або мають тепер політичне значення. Тому варто говорити про *фактори геополітичного розвитку України* – сукупність найбільш значущих географічних об'єктів природного, соціального, політичного та культурного походження, що протягом історії формували Україну як геополітичну реальність. Спробуємо їх систематизувати. Загалом їх можна об'єднати в чотири групи, що характеризують її з різних боків:

- фактори, що визначають підстави виокремлення геополітичного простору країни;
- історико-політичні фактори: історичні етапи розвитку державності та фактори її регіоналізації;
- фактори макроцивілізаційного розташування держави та міждержавних зв'язків;
- інші геополітичні реальності – світові й регіональні – та їхній вплив на цю державу.

Група 1. Фактори, що визначають підстави виокремлення геополітичного простору країни – сукупність природних та соціальних географічних факторів, що сприяють її існуванню та відтворенню в даних межах. Тут можна виділити 3 підгрупи.

1а. Геоструктури, що визначають стабільність меж геополітичного простору України.

Перш за все, певна територія відділяється від інших завдяки конкретним геоструктурам. Так, Азовське море та Чорне море утворюють на півдні виразні межі України як географічного простору. Частина її західної межі – Карпати – відносно невисокі (середні висоти в межах держави коливаються між 1200–1600 м) і не є нездоланим бар'єром. На півночі відносно ізолюючими є болота Полісся.

Серед річкових геоструктур слід відзначити Дніпро – геополітичну вісь України, третю в Європі річку (після Волги і Дунаю) за площею водозбору; Дон – велику ріку, що в нижній течії разом з правою притокою Дінцем є частиною східної межі географічного простору України; на півдні подібну роль відіграє невеликий відтинок нижньої течії Дунаю.

1б. Фактори, що утворюють природне багатство України. Вони визначали специфіку функціонування економіки в різні часи та впливають на її місце в світовій економіці. Це фактори геоекономічного значення, що становлять функціональний ресурсний потенціал країни, за аналогією з геоструктурами їх можна назвати геофункціоналами.

Серед них слід відзначити, по-перше, чорнозем, завдяки якому терени України стали одним із перших у світі регіонів розвиненого землеробства. Саме їх взаємодія з помірним кліматом впливала на процеси економічного розвитку території. За підрахунками М. Андреїшина, нині Україна має 26 млн. 566 тис. га чорноземних ґрунтів (вони складають 44 % загальної площі держави), або 6,7 % світових запасів чорноземів, а площа сільськогосподарських угідь із чорноземними ґрунтами становить 23 млн. 198 тис. га, або 5,9 % світових площ чорноземів [30].

Серед інших геофункціоналів України слід відзначити родовища солі, кам'яного вугілля, залізної руди, газу, нафти. Зокрема, у часи пізнього середньовіччя північно-при-

чорноморські та кримські родовища постачали на ринки Росії та Речі Посполитої сіль. Родовища залізних руд були джерелом розвитку металургії з давніх часів – з початку I тис. до н. е. В XIX–XX ст. вони, а також родовища кам'яного вугілля та нафти відіграли роль важливого чинника індустріалізації України. Однак, їхня наявність спричинила односторонній розвиток економіки України, котра стала сировинним придатком Російської та Австрійської імперій, і певною мірою ця одностороння спеціалізація впливає на сучасне місце країни в геоекономіці. В той же час дефіцит нафти та газу є нині досить дестабілізуючим чинником, оскільки спричинює залежність України від їх імпорту.

1в. Етнічні території народів, що відіграли вагому роль в геополітичному розвитку України, перш за все – етнічна територія українців як титульної нації. Чим ближча етнічна територія до державної, тим стабільніша держава. В той же час наявність великих іноетнічних анклавів, а також проникнення на терени держави сусідніх етнічних територій можуть виступати дестабілізуючими чинниками. У першому випадку створюються формальні підстави для етнічного сепаратизму, а в другому – для територіальних домагань сусідніх держав.

Основою постановки України як держави є етнічна територія українців [21]. Тут же слід зазначити, що етнічна територія українців не збігається із державною, але її межі на деяких ділянках наближені до державних кордонів. На Заході цьому сприяли виселення українців із прикордонних регіонів Польщі, на північному сході і сході – русифікація частини українців у Росії. З іншого боку, кордон держави на півночі та сході не збігається із межами етнічного розселення, на північному сході та сході великі анклави українців та росіян є по обох його боках, а на північному заході українці проживають поза межами держави. Неспівпадіння є також на південному заході, де дифузна етнічна контактна зона виходить за межі сучасної держави.

Кримські татари (кримтатари, кримці) – мешканці Криму та півдня України, другий автохтонний етнос України – загалом підтримують українську державність, однак велику роль відіграють культурні зв'язки їх з Туреччиною. В той же час цей ісламський етнос, що характеризується досить високим приростом населення як за рахунок високої народжуваності, так і імміграції, є потенційним чинником нестабільності, яка в Криму може бути актуалізована у разі перевищення його чисельності над іншими народами.

Вагомим геополітичним фактором України є росіяни – найбільша в Україні національна меншина (8,3 млн. або 17,2 % населення держави), найчисельніший серед слов'ян євразійський етнос (137 млн.), титульна нація Російської Федерації. Через східний кордон на терени України заходять декілька великих відгалужень етнічної території росіян. Особливо великою їхня кількість є на Донеччині і Луганщині, а в Криму вони складають більшість населення. Найбільша у світі чисельність діаспори росіян в Україні (5,9 % від загальної чисельності росіян у світі) стимулює домагання різними політичними силами Росії розглядати її як виключну зону інтересів Російської Федерації, українські росіяни також значною мірою культурно і політично орієнтовані на Росію.

Серед інших етносів як геополітичні чинники слід розглядати ті, які проживали на її території та залишили вагомий антропологічний (нащадки влилися в склад українців) або геополітичний слід (здійснювали політичну чи культурну експансію з теренів України, як то скіфи, сармати тощо), а також ті народи, які поширювали свій геополітичний вплив на теренах України. Це етноси минулого: киммерійці, скіфи, сармати, торки, печеніги, половці, мон-

голи, литовці. Сучасні етноси – поляки, євреї, румуни, молдавани, греки, серби, болгари, угорці – нині мають власні державності за межами України, але геополітична активність цих держав загалом не загрожує стабільності України. Гагаузи не мають державності, але отримали деяку національно-політичну автономію в Молдові.

Група 2. Історико-політичні фактори.

2а. Держави, що сформувались і розвивались у межах України як геополітичної реальності. По суті кожна з них складала етап державотворчого процесу в Україні, однак цей процес не був безперервним, хоча і зберігав спадкоємність.

Серед таких держав слід відзначити держави давнини, що корелювали з територією України як геополітичної реальності: киммерійців (X–VII ст. до н. е.) [22, 111–113], Велику Скіфію (VII–III ст. до н. е.), Малу Скіфію (у Криму, III–II ст. до н. е.), античні колонії Пантікапей, Херсонес, Ольвію та Тіру; Боспорське царство (V–I ст. до н. е.).

Геополітичними попередниками сучасної України були держави, створені праукраїнськими племенами: антський племінний союз (V–VI ст.) та полянське об'єднання (з VII ст.), що переросло в ранньодержавну імперію Київську Русь. Остання в X–XI ст. була одним із найбільших середньовічних центрів сили і в той же час східною окраїною цивілізованого світу. Український етнос сформувався в п'яти південних землях колишньої Русі: Київській, Чернігівській, Переяславській, Волинській та Галицькій. Значна частина цієї території була об'єднана під владою Галицьких Романовичів (1199–1340). Галицько-Волинське князівство стало геополітичним спадкоємцем Русі на її колишньому півдні і першою власне українською державою у межах України як геополітичної реальності.

Наступне державне утворення – Запорозжя – в XVII та першій половині XVIII ст. становило самостійний геополітичний центр сили. Створене українським козацтвом, воно було особливим військовим утворенням, що існувало на пограниччі зі Степом, і в політичному плані становило самоврядну прикордонну спільноту [23]. Присутність українських козаків у Степу, Причорномор'ї та Приазов'ї є свідченням тенденції до інтеграції цих земель з лісостеповою Україною, ознакою одвічного руху українців до узбережжя Чорного моря (Ю. Липа).

В ході національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) в центральній Україні виникла нова українська держава. Втім, документи підтверджують тогочасне розуміння Б. Хмельницьким та значною частиною козацької старшини єдності всіх українських земель і прагнення поширити на них свою владу. Ними усвідомлювалась спадкоємність нової держави від часів Київської Русі. Так, однією із назв держави було «князівство Руське». Ставши після 1654 р. протекторатом Московії та перебуваючи після Андрусівської угоди (1667 р.) розділеною між Московією та Річчю Посполитою, вона проіснувала на території Лівобережної частини під назвою Гетьманщина як автономне утворення до 1764–81 рр.

Безпосередніми попередниками сучасної України стали Українська Народна республіка, проголошена 19 листопада 1917 р. у федеративному зв'язку із Росією, а з 22 січня 1918 р. – як незалежна, Українська Держава П. Скоропадського (1918 р., перебувала під опікою Центральних держав), Західноукраїнська Народна республіка (з 19 листопада 1918 р., з 22 січня 1919 р. об'єднана з відновленою

14 грудня 1918 р. УНР, що проіснувала до кін. 1920 р. – часу, коли керівництво УНР остаточно втратило контроль над своєю територією).

УСРР (з 6 січня 1919 р.) з 30 грудня 1922 р. стала частиною альтернативою, створеною більшовиками у відповідь на існування УНР. Спочатку з 747 тис. км² української етнічної території (на 1943 р., за В. Кубійовичем) охоплювала лише 443 тис. км², після приєднання у 1939 та 1945 рр. Західної України – 603,7 тис. км². Так у межах УСРР було зібрано основну частину українських етнічних земель. Союзна структура СРСР була способом тимчасової консервації розпаду Російської імперії [26]. Тому ліквідація Радянського Союзу і трансформація УСРР в незалежну українську державу була закономірним геополітичним процесом завершення розпаду Російської імперії і водночас завершенням шляху формування української держави від УНР і до сучасності.

Сучасна держава Україна є результатом волевиявлення української нації у 1990–91 рр., підтвердженого референдумом 1 грудня 1991 р. Вона постала у межах колишньої Української РСР і є її геополітичним спадкоємцем.

2б. Фактори регіоналізації. Територія держави Україна є інтеграційною за походженням, тобто утворена із окремих регіонів, що протягом різного часу належали до різних політичних утворень. Ці регіони слід розглядати як найменші геополітичні реальності у межах держави. Мною за політичною долею, етнічною та культурною історією виділено 17 регіонів, об'єднаних в 2 мегарегіони – в Західно-Центральному мегарегіоні: Центральна, Центрально-Східна, Центрально-Західна Україна, Західне Поділля, Волинь, Галицька Україна, Закарпаття, Буковина та Запорозжя; в Східно-Південному мегарегіоні: Чернігово-Сіверщина, Українська Слобожанщина, Східне Приазов'я, Подонеччина, Південна Україна, Північне Причорномор'я, Крим, Нижня Бессарабія. Регіони Західно-Центрального мегарегіону перебували у межах західних держав більше, ніж східних або принаймні однаково (як Центрально-Східна Україна). Вони (крім Запорозжя) та Чернігово-Сіверщина були частинами історичного ядра українського народу. Регіони Східно-Південного мегарегіону перебували у межах східних держав більше, ніж західних. Вони (крім Чернігово-Сіверщини та півночі Слобожанщини) у IX–XVI ст. були заселені переважно кочовим тюркським населенням або були слабо заселеними українцями, які їх і колонізували відносно пізно (не раніше XVII ст.) [20].

Висока розмаїтість історичних доль регіонів впливає на стабільність України, створюючи прецеденти для регіонального сепаратизму та розбіжності у регіональних геополітичних орієнтаціях. З одного боку, у країні є, без сумніву, культурно вестернізовані західні регіони, з іншого – є досить орієнталізовані східні. З одного боку, очевидно, що історичне ядро території українського етносу триваліший час знаходилось у колі впливу західної цивілізації, і в її межах було закладено основи цивілізованості українців. У той же час модернізація (промисловий переворот, індустріалізація) відбувалась більшою мірою у межах Російської імперії та СРСР, які важко зарахувати до західних країн. Це призвело до втягування України в економічний та культурний простір орієнталізованої Росії, відповідно сформувавши геополітичні та економічні інтереси частини українського населення. Тому бачимо певну поляризо-

* На думку В. Петрука, Велика Скіфія, котра простягалась від Дунаю на заході до Дону на сході, а також від Полісся до узбережжя Чорного моря – та ж сама геополітична реальність, що і Україна, перший етап її державного буття [25, 408–417].

ваність геополітичного простору України – від виразної проєвропейськості на заході до орієнтації на Росію на Сході й Півдні.

Група 3. Макроцивілізаційні фактори характеризують місце України у світовому геополітичному просторі, її положення стосовно сусідніх цивілізацій та центрів культури. Вони мають глобальне значення і є концептами геополітики в її цивілізаційному вимірі. Коротко їх перерахуємо [детальніше див.: 18; 28, 138–182].

Понтійський регіон (також – чорноморський). Як регіональна єдність країн, що економічно і транспортно залежать від Чорного моря, сформувалась в VII–V ст. до н. е. Був об'єктом геополітики Руси-України (в VI–X ст.), запорожців (XVI–XVIII ст.), Богдана Хмельницького (молдавський похід, тактичний союз із Оттоманською імперією), чинником геокультурної єдності (прийняття православ'я від Візантії, тривалі культурні та торгові зв'язки з нею та іншими країнами регіону). В наш час до країн Чорноморського регіону зараховують Україну, Молдову, Румунію, Болгарію, Туреччину (останні три – члени НАТО), країни Закавказзя (Грузію, Вірменію та Азербайджан), південь європейської частини Росії, окреслений прилегло до Чорного моря степовою частиною басейну Дону, калмицькими степами та напівпустелями і берегами Каспію.

Україна як європейська країна. Європейська належність України обґрунтовується наступними аргументами: географічним положенням України біля центру Європи, який розташований неподалік міста Рахова Закарпатської обл.; належністю до християнського світу; спільними особливостями світогляду, ментальності, цінностей, особливо у політичній сфері; наявністю ряду вагомих західних культурних впливів – Магдебурзького права у містах, поширення ідей Відродження, реформації, Просвітництва, романтизму та модерного націоналізму; стилістичною близькістю мистецтва (бароко тощо); історичними економічними зв'язками з Європою.

Україна як європейський фронтір. Концепт, що виражає сукупність факторів, що визначають місцезонавання України як окраїнної зони Західної цивілізації, плацдарму для засвоєння слабо цивілізованих регіонів Східної Європи. В культурі України були виразні фронтірні риси: поєднання елементів західної культури з архаїчними елементами первісного суспільства; високий ступінь свободи від цивілізаційних устоїв і традицій, від класових і станових умовностей, від державних і правоохоронних органів; індивідуалізм; схильність до авантюрного здобування капіталу; екстенсивний розвиток економіки – за рахунок освоєння нових земель та ресурсів; стійкі пережитки первісної демократії; збереження елементів патріархальності та архаїчності у праві, соціальному устрої тощо.

Україна як лімітроф. Концепт, що виражає сукупність факторів, що визначають місцезонавання України у пограниччі між рівноцінними цивілізаціями. Лімітрофне розташування спричинило те, що соціальні явища та культурні форми, типологічно подібні до західних, мали або незавершений характер (феодалне право та соціальний устрій, представницька влада, феодалні відносини, реформаційні рухи), або ж були просякнуті елементами орієнталізму (значна роль релігії у науці, світогляді та суспільних процесах, засвоєння окремих атрибутивних орієнтальних ознак у побуті), або мали надзвичайно своєрідний характер (громадське право, бароко, деякі види мистецтва). Також воно спричинювало нестабільність геополітичної орієнтації та періодичні сплески соціальних конфліктів, періодичну втрату економічної та політичної незалежності.

Україна в Центрально-Східній Європі. Одне з регіональних визначень України, що наголошує на її належності до регіональної спільності держав всередині Європи: між Німеччиною та Росією та між Балтикою і Балканськими державами. Інші сучасні країни регіону – Польща, Білорусь, країни Балтії, Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія, Молдова. Історично їх об'єднують: одночасність формування перших національних держав (VII–IX ст.) та майже непомітна роль у цьому процесі Франкської імперії; другорядне положення в Європі – як культурної периферії та джерела дешевих трудових ресурсів (поширення на частині країн у нові часи кріпацтва, теперішня дешевизна робочої сили); спільність політичного минулого, зокрема об'єднання під владою династії Ягеллонів, утвердження на більшості регіону Речі Посполитої та Австрії (Австро-Угорщини), втрата державності у нові часи, її відродження у першій половині XX ст., минуле перебування у зоні радянського впливу або юрисдикції; спільність сучасних проблем перехідної економіки як країн посткомуністичного простору. Всі держави (крім Білорусі) та соціуми орієнтовані на європейську інтеграцію та європейські культурні центри. Україна має потенціал регіонального лідера в Центрально-Східній Європі.

Великий кордон – кордон між двома групами цивілізацій: Західними та не-Західними. Сформувався з античних часів. В Євразії охоплює обшир лісостепового, степового та напівпустельного простору материка, зокрема, в Європі сфокусований через систему прикритих лісами рік на Чорне, Азовське та Каспійське моря. На заході охоплює Балканський півострів, а на сході сягає Маньчжурії та узбережжя Японського моря. Розташування України на західній околичності євразійського Степу дозволяє оцінити її як частину Великого кордону. Для нього, зокрема, було характерне формування рубіжних військово-корпоративних спільнот: навколо євразійського Великого кордону у XV–XVII ст. під впливом постійного протистояння з ісламським світом сформувались українські козаки.

Україна як євразійська країна. Концепт, що виражає сукупність факторів впливу євразійської цивілізації, осердям якої вважається Росія. Вона об'єднала Великий євразійський Степ, західною частиною якого є і Україна. Євразійська належність України обґрунтовується наступними аргументами: спільністю східнослов'янського походження українців, білорусів та росіян і розвитку їхнього державного життя у межах Київської Русі; спільністю їх православної релігії; спільністю «місцезонити» – у межах фізико-географічної єдності великих євразійських рівнин від Карпат і Балтики до Тихого океану, відмежованих від берегових субконтинентів горами; спільністю історичної долі східнослов'янських, а також ряду тюркських та фіно-угорських народів, що здавна переміщувались або жили навколо євразійського Степу і підтримували тісні зв'язки; перебуванням у межах Золотої орди, Російської імперії та СРСР; близькістю та спільними набутками культур українців, росіян та білорусів; економічними зв'язками з Росією.

Балтійсько-чорноморська дуга – умовна назва великого сухопутного перешийку між Балтійським та Чорним морем, через яку проходить, з одного боку, транзит між Європою та Азією, з іншого – поєднуються країни Понтійського та Балтійського регіонів.

Україна як транзитна країна. Розвиток України здавна залежав від ділової активності на трансконтинентальних торгових маршрутах, що перетинали її територію. Згідно з дослідженнями англійського інституту «Рендел» за коефіцієнтом транзитності сучасна Україна посідає перше місце в Європі.

Група 4. Україна й інші геополітичні реальності – держави, міждержавні союзи та військові блоки, що відіграли або відіграють вагомий роль в геополітичній долі України.

Візантійська імперія (395–1453 рр.), Болгарське царство (681–1018, 1185–1396 рр.) – об'єкти геополітики русів (кін. VI–XI ст.), і в той же час – держави, що здійснили генетичний культурний вплив на Русь (X–XIV ст.).

Вагомі центри сили, з якими козацтво вело оборонну та наступальну боротьбу й інколи вступало в союз: Кримське ханство (1441–1783 рр.), Османська імперія (XV–XVIII ст.).

Держави, що здійснювали активну геополітику щодо України, внаслідок чого до них входили окремі її регіони. Завдяки цьому між їхніми народами та українцями відбувалась значна соціально-економічна, культурна та політична взаємодія. Серед них: Велике князівство Литовське (1340–1569 рр.), Річ Посполита (1569–1795 рр.), Австрійська імперія (з 1772 р., з 1867 р. – Австро-Угорщина), Польща (1919–39 рр.), Московське Велике князівство, царство, Російська імперія (1503–1917 рр.), СРСР (1922–91 рр.).

Держава, що була об'єктом геополітики українського козацтва – Трансільванія (Семигород, 1571–1711 рр.). До його попередниці Угорщини з XI ст., а потім до Трансільванії входило Закарпаття.

Держави, на які Україна спиралася як на центри сили, які могли б виступити гарантами її незалежності та військово-політичними союзниками: Швеція (сер. XVII – поч. XVIII ст.), Німеччина (1918, 1939–41 рр.).

Сучасні держави, що є стратегічними партнерами України, з якими вона здійснює вагомий економічний та культурний співробітництво, в яких є велика українська діаспора: Російська Федерація, Польща, Молдова, Білорусь, США, а також Грузія.

Міжнародні військово-політичні блоки, політичні та економічні союзи, які відіграють вагомий роль у світовому та регіональному політичних устроях, з якими Україна має партнерство, входить або може приєднатись: СНД, Євразійське економічне співтовариство, НАТО, Європейський Союз, Шанхайська організація співробітництва та Організація Договору про колективну безпеку.

Урахування зазначених факторів геополітичного розвитку дозволяє провести досить всебічний аналіз підстав геополітичної своєрідності України, її ролі та місця у світі, регіоні, дозволить розробити теорію її геополітики, ґрунтовану не тільки на сучасних факторах, але і на історично усталених етнічних, культурних, економічних та політичних зв'язках, надасть українським геополітичним концепціям більшої глибини та обґрунтованості.

1. Бірюкова О. О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні: дис... канд. політ. наук. – Х., 2007.
2. Богінська І. Геополітичне становище України (за концепцією Ю. Липи) // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті. – Ніжин, 2005. – С. 99–101.
3. Булгаков В. А. Україна – «цивілізація межі»? (аналіз базових національних геополітичних пріоритетів) // Політологічний вісник. – К., 2003. – № 15. – С. 416–422.
4. Булгаков В. А. Геополітична реальність – виклик часу // Віче. – К., 1997. – № 12. – С. 11–19.
5. Булгаков В. А. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України: дис... канд. політ. наук. – К., 2002.
6. Булгаков В. А. Концепція геополітичної реальності: цивілізаційний підхід // Держава і право. Зб. наук. праць: Юрид. і політ. науки. – К., 2000. – С. 416–422.
7. Буцевичський В. С. Геополітичні аспекти історичного розвитку України у її взаємозв'язку з деякими слов'янськими країнами // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького. – К., 1998. – С. 166–171.
8. Василенко С. Д. Витоки і традиції української геополітики // Науковий вісник. – Одеса, 2003. – № 1 (6). – С. 53–66.
9. Василенко С. Д. Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. – Одеса, 2000.
10. Геополітичне майбутнє України: Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 березня 1998 р., м. Київ. – К., 1998.
11. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. – К., 2009.
12. Клочко Р. Ю. Суспільно-географічний аналіз геополітичного положення України у сучасній Європі: дис... канд. геогр. наук. – К., 2007.
13. Крисаченко В. С., Мостяев О. І. Україна: природа і люди / 2 вид., перероб. і доп. – К., 2002.
14. Кудряченко А. І. та ін. Геополітика: Підр. – К., 2004.
15. Кулінич М. А. Україна в новому геополітичному просторі: проблеми регіональної й субрегіональної безпеки // Наука і оборона. – К., 1995. – Вип. 1 (4): Проблеми національної безпеки України. – С. 8–19.
16. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика: Навч. посіб. – К., 2003.
17. Медведєва О. М. Україна в геополітичному просторі: між Заходом і Сходом // Історична наука: спадщина і сучасність. – Луганськ, 2001. – С. 114–118.
18. Мостяев О. Ключові геополітичні образи України // Українознавчий альманах. Випуск І. Український образ світу: особливості у світовому контексті. – К., 2009. – С. 136–142.
19. Мостяев О. Концепт «геополітична реальність» та його застосування в українознавстві // Збірник наук. праць НДІУ. Т. XXI. – К., 2008. – С. 24–32.
20. Мостяев О. Соборність України та відмінності історико-політичних доль регіонів // Українознавство. Календар-щорічник. 2009. – К., 2008. – С. 174–180.
21. Мостяев О. Українська етнічна територія та її зміна протягом історичного часу // Збірник наук. праць НДІУ. Т. XV. – К., 2007. – С. 249–256.
22. Нариси стародавньої історії Української РСР. – К., 1959.
23. Нікітін В. В. Запорізька Січ як історичний етап і передумова становлення громадянського суспільства в Україні // Актуальні проблеми державного управління. – Х., 2008. – № 1 (33). – С. 9–16.
24. Парахонський Б. Україна в Центральноєвропейському регіоні: геополітична ситуація та перспективи розвитку // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття. – К., 1999. – С. 30–38.
25. Петрук В. І. Велика Скіфія-Україна. – К., 2001.
26. Ровенчак І. І. Геополитическая взаимосвязь распада Советского Союза в 1991 г. с крушением Российской империи в 1917 г. // Национальное и государственное строительство в постсоциалистическом пространстве. – М., 1998. – С. 59.
27. Рудницький С. Політична географія України. – Львів, 1998.
28. Українознавство. Навч. посібник. – К., 2009.
29. Хилько М. М. Філософсько-світоглядні підвалини української геополітичної думки: дис... канд. філос. наук. – К., 2004.
30. Чорноземи України, скільки їх? // Львівська газета. – 2007. – № 97 (167).

Тетяна Павлова

Сучасна українська державність й філософсько-правові погляди Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля

Автор статті аналізує погляди Г. В. Ф. Гегеля на державу і право в контексті розбудови української державності. Ззначається, що історико-філософські концепції, які не втратили своєї актуальності та змістовності, незважаючи на час, залишаються важливими для сучасних дослідників.

The author of the article examines the views G. W. F. Hegel on state and law in the context of development of Ukrainian statehood. It is noted that historical and philosophical concepts, that have not lost their relevance and content, regardless of time, remain important for today's researchers.

Сучасна політична реальність є дуже неоднозначною і суперечливою. Постають питання про співвідношення незалежності держав і всесвітніх інтеграційних процесів. Але держава залишається до сьогодні єдиним емпірично існуючим утворенням, яке здатне виступати суб'єктом

міжнародних відносин, являти собою спільність людей, що проживають на певній території, мають владу, підпорядковуються певним законам, і захищати їхні інтереси. Держава залишається основним фігурантом на міжнародній політичній арені.